

A pártpolitika a dualizmus korának katolikus nagygyűlésein*

Klestenitz Tibor

Az első katolikus nagygyűlést 1848-ban rendezték Mainzban a széttagolt Németország híveinek összefogására. A rendezvénytípus, amelyet a demokratikus eszmék terjedése, a hírközlés és a közlekedés forradalma tett lehetővé és szükségessé, idővel Európa számos országában megjelent. A nagygyűlések egyfajta katolikus parlamentként működtek, ahol a résztvevők – klerikusok és világiak – megvitatták a közösséget érintő kérdéseket. A polgári fejlődés Magyarországon sem hagyta érintetlenül a katolicizmust, amely a 19. század folyamán kénytelen volt szembenézni az államegyházi státus elvesztésével. A vallásos világkép általános megrendülése pedig a hitélet lanyhulásához, kiüresedéséhez vezetett. Ez a két tényező kiváltotta az öntudatos katolikusok válságreakcióját, amely a hívők közösségének újjászervezését és identitásuk megerősítését célozta: kibontakozott a megújulási mozgalom, a „katolikus reneszánsz”. Ennek keretébe illeszkedtek az országos katolikus nagygyűlések is, amelyeket 1900 és 1913 között (két kivétellel) évente megrendeztek. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a pártpolitika milyen szerepet játszott az eseményeken.

A nagygyűléseket a Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége (KEOSZ, 1908-tól Országos Katolikus Szövetség) szervezte, amelyet Zichy János gróf vezetett. Ő 1903 novemberéig egyben a katolikus érdekek védelmére vállalkozó Néppárt elnöke is volt, ám ekkor lemondott, mert nem helyezte a parlamenti obstrukcióban való részvételét. Ezután belső ellenzékbe vonult, az elnökséget pedig unokatestvére, Zichy Aladár vette át, aki a püspöki kar elvárásainak megfelelően megpróbálta mérsékletre bírni a párt képviselőit. A kor politikai katolicizmusában ekkor ugyanis két irányzat élt egymás mellett: a főpapságtól közvetlenül függő konzervatív-aulikus vonal, és egy másik, a hierarchia által komoly fenntartásokkal szemlélő, keresztényszocialista színezetű irányzat, amely a függetlenségekhez közeledett. Ennek legbefolyásosabb politikusa Rakovszky István alelnök volt.¹

A nagygyűlések politikai megnyilvánulásai tulajdonképpen annak a küzdelemnek a részeként foghatóak fel, amelyet a Zichy által irányított konzervatívok és Rakovszky populistái vívtak egymással. A helyzetet ráadásul tovább bonyolította, hogy a katolikusok egy része eleve nem támogatta a '67-es alapon álló Néppártot. Az ellentétek azonban sokáig rejtve maradtak, hiszen a nagygyűléseket az egység demonstrációjának szánták, a belső viták kitergetése nem lett volna előnyös. A rendezvényt ezért – leg-

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ SZABÓ DÁNIEL: *A Néppárt, 1895–1914*. Bp., 1983. (Kézirat. Kandidátusi értekezés.) – *A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára*, D 10926. (továbbiakban: SZABÓ, 1983.) 79. p.

alábbis a formalitások szintjén – igyekeztek távol tartani a pártpolitikától. Még a politikai katolicizmus nagy öregje, Zichy Nándor (János nagybátyja) is úgy vélte, hogy a nagygyűlésnek „egyházi jelleget kell adnunk, ezen politikai jellegű kérdéseket pedig az egyházi kérdések kapcsán kell és lehet csak felemlítenünk”.² A szervezők 1901-ben későbbre halasztották az eseményt, mivel október elején képviselőválasztás volt, és nem akarták, hogy erre hivatkozva a nagygyűlést „egyesek talán rosszakaratúlag pártpolitikai mozgalomnak tüntessék föl”.³ Az óvatosság a püspöki kar rokonszenvének megtartása szempontjából is fontos volt: Zichy János nem véletlenül hangsúlyozta Városey Gyula püspöknek írva, hogy az eseménytől távol tartják a politikát.⁴

Zichy János és a Néppárt 1905 előtt: pártelnökből pártonkívüli

Az 1901-es nagygyűlés megnyitó beszédében Zichy összefogásra hívta fel hallgatóságát, amit a külvilág kihívásaival indokolt. Üzenetének hatását azonban nagyban tompította annak hangsúlyozásával, hogy a katolicizmus elválaszthatatlan „a dinasztia iránti hűség érzetétől, mely az állami életben is ragaszkodik a megszentelt hagyományokhoz”. Ezzel jelezte a '67-es alapozóhoz való ragaszkodását a katolikus függetlenségek számára, akiktől azt várta, hogy ennek ellenére támogassák törekvéseit: „aki kivonja magát ezen nagy munkából, az előre kiközösíti önmagát abból a táborból is, melyet magyar katolicizmusnak nevezünk” – mondta.⁵

Az elnök tehát burkoltan a Néppárt támogatására ösztönzött. A függetlenségek értették az üzenetet: szócsövíük, a *Magyar Állam* szerint „vannak még mindig, akik általános katolikus gyűlésben nem tudnak hinni, vannak, akik okvetlenül pártközi politikai célokat látnak benne”.⁶ Ám a lap szerzőit összességében az óvatos optimizmus, az építő kritika jellemezte. Elismeréssel rögzítették, hogy a gyűlés nem volt exkluzív jellegű, és esélyt láttak arra, hogy a nagygyűlések idővel elérjék az összes társadalmi réteg bevonását a „katolikus munkásságba”.⁷

1902-ben viszont Zichy János már a pártpolitikai utalásokat elkerülő, a társadalmi feladatokat részletező beszédet tartott, ami a saját pártjától való távolodását jelzi. Ezt a benyomást erősíti az is, hogy a szervezők komoly gesztust gyakoroltak a függetlenségek irányába azzal, hogy a *Magyar Állam* egyik újságíróját is előadónak kérték.⁸ Zichy Nándor ellenben a Néppárt támogatására szólított fel, mert szerinte a hit védelme elengedhetetlené teszi a parlamenti erődemonstrációt. „Ha mi nem foglalunk tért a törvényhozásban, úgy a törvényhozás nem ismer minket” – mondta.⁹ A

² Zichy Steiner Fülöpnek 1895. június 14. – Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (továbbiakban: SzfvPL.) 5835 III.

³ A magyar katolikusok második országos nagygyűlése Budapesten, 1901. november 4–7-én. Sajtó alá rend.: Gyürky Ödön. Bp., é. n. (továbbiakban: GYÜRKY, 1901.) 3. p.

⁴ Zichy Városeynek, 1902. augusztus 25. – SzfvPL. 540. 1399–1902.; Zichy Városeynek, 1903. szeptember 17. – SzfvPL 540. 1643–1903.

⁵ GYÜRKY, 1901. 13–15. p.

⁶ B-R J: A nagygyűlés hézagjai. In: *Magyar Állam*, 1901. november 14. 1. p.

⁷ *Magyar Állam*, 1901. november 6. 1. p.

⁸ *Magyar Állam*, 1902. október 19. 1. p.

⁹ *Alkotmány*, 1902. október 17. 4. p.

Néppárt egyik populista képviselője pedig még tovább ment a nagygyűlés politikai eszközként való felhasználása terén, ugyanis interpellációban vont a felelősségre (a katolikus) Széll Kálmán miniszterelnököt, miért nem jelent meg az eseményen.¹⁰

A Néppárt támogatásának kérdése miatti feszültség az 1903-as nagygyűlésen már jól érzékelhető volt. Megnyitójában Zichy János kimondta: „Nem politizálni akarunk a nagygyűléseken, mert az ma talán elválasztana”. A célt inkább a katolikusok közötti szolidaritás felkeltésében és a „modern hitetlen tudomány” elleni küzdelemben jelölte meg.¹¹ Az *Alkotmány*, a Néppárt hivatalos lapja viszont – a pártelnök álláspontjával ellentétben – hibának nyilvánította, hogy nem tárgyalnak politikai kérdéseket. A cikk sommás végkövetkeztetése szerint az, aki teljesen ki akarja küszöbölni a nagygyűlésről a politikát, az „ellenségeink nyelvén beszél”.¹² A *Magyar Állam* viszont egyenesen megdicsérte Zichyt és a szervezőket, mivel a politikát, „nagyon helyesen”, kizárták a gyűlésről.¹³

Zichy János fokozatosan eltávolodott a Néppárttól. 1903-ban lemondott az elnökségről, 1904-ben pedig már olyan hírek kezdtek el terjedni, hogy szakít pártjával, és Ferenc Ferdinánd trónörökösre támaszkodva aulikus konzervatív pártot fog alapítani. Egy beszédében kijelentette, hogy a Néppárt fő célkitűzése, az egyházipolitikai törvények revíziója (a felekezetenélküliséget lehetővé tévő jogszabály kivételével) lehetetlen. Erre válaszként az új pártelnök a teljes revízió igényének fenntartását deklarálta.¹⁴

Ráadásul 1904. október 2-án Zichy publicisztikát közölt a *Magyar Államban*. „A katolikusokat nálunk úgyszólván minden elválasztja, és alig találunk egy-két momentumot, mely őket egyesíteni képes volna” – írta. A fő válaszfalakat a napi politikában vélte megtalálni, és ezek lerombolására szólított fel.¹⁵ A *Magyar Állam* szerkesztősége támogatásáról biztosította a felhívást, és kifejezte reményét, hogy a „nagygyűlésnek módjában lesz, ha a politikai kérdések elébe nem is tartoznak, a jó lelkek egységének, egyesülésének feltételeit megállapítani”.¹⁶ A cikk nagy feltűnést keltett, nem tartalma, hanem a megjelenés helye miatt. A néppárti sajtó ugyanis rossz viszonyban állt a *Magyar Állammal*.¹⁷ Sok néppárti azzal magyarázta a cikket, hogy Zichy a trónörököstől megbízást kapott egy „népszerű katolikus koalíció” megalakítására. Sokan megütköztek azon, hogy Zichy a *Magyar Államban* publikált, így „mintegy igazolja mindazt a vádat, melyekkel a nevezett lap a néppártot a katolikus egység megbontása miatt illetni szokta”.¹⁸

¹⁰ Országgyűlési Napló, 1902. október 18. VIII. köt. 100. p.

¹¹ *Alkotmány*, 1903. október 21. 2. p.

¹² *Alkotmány*, 1903. október 18. 2. p.

¹³ *Magyar Állam*, 1903. október 22. 1. p.

¹⁴ *Budapesti Hírlap*, 1904. október 2. 3–4. p.

¹⁵ ZICHY JÁNOS: Egyesülés. In: *Magyar Állam*, 1904. október 2. 1. p.

¹⁶ *Magyar Állam*, 1904. október 4. 1. p.

¹⁷ A kortárs megfigyelő szerint „gyakran valóságos háborúság folyt a katolikus lapok között, melyek kölcsönösen megvádolták egymást a katolikus egység megbontásával”. *Budapesti Hírlap*, 1904. október 2. 3. p.

¹⁸ *Budapesti Hírlap*, 1904. október 2. 4. p.

Erre válaszként az *Alkotmány* vezető helyen közölte a Prohászka Ottokár nevéhez köthető *Esztergom* című lap cikkét.¹⁹ Eszerint a modern államok nem ismerik el a vallásfelekezeti politika létjogosultságát, „ezért egész Európában a német centrum mintájára szervezkednek a keresztény politikai törekvések, a különleges »katolikus« pártok pedig oszlófélben vannak”.²⁰ Ez az adott helyzetben a magát hivatalosan „kereszténynek”, nem pedig „katolikusnak” tartó Néppárt támogatását jelentette az állítólagosan tervbe vett új katolikus párttal szemben.

Zichy János nem adott választ, megtette ezt viszont a Ferenc Ferdinándhoz közelálló bécsi *Vaterland*. Eszerint a következő nagygyűlés „komoly kezdetét fogja képezni a katolikusok újbóli egyesülésének, amelyet politikai kalandok kedvéért nem volna szabad megbontani”. A cikk szerint Zichy nem kívánja a protestánsok kizárását, mert „Magyarország sorsát nem ezek ellenére, hanem ezekkel egyetértve, a közös keresztény alap javára óhajtja” intézni.²¹ Október 9-én a *Vaterland* arról írt, hogy Zichy nem párttagként, hanem a KEOSZ elnökeként írta cikkét, a *Magyar Államot* pedig azért választotta, hogy ezzel is segítse a katolikusok közeledését. Írása nem a néppártiaknak szólt, inkább a többi katolikushoz intézett kérést, hogy vegyenek részt a nagygyűlésen, nehogy ártsen a katolikus ügynek az az „előítélet”, miszerint itt minden kizárólag a Néppárt érdekében történik.²²

Kisvártatva a bécsi *Reichspost* olvasói levelet közölt „egy magyar politikus”-tól. Eszerint Zichy a kezdetektől arra törekedett, hogy a Néppártot konzervatív erővé alakítsa, de ez nem sikerült, sőt, még az obstrukciós politikát sem tudta megakadályozni. Bár még a párt tagja, de tudja: „ha nem hívnák Zichynek, ha nem volna az országos katolikus szövetségnek s ebből kifolyólag a katolikus nagygyűléseknek elnöke, ha nem volnának megértékes összeköttetései a trónörökösrel, melyeknek esetleg még hasznát lehet venni: a Néppártból már régen »kikomplimentezték« volna”. A cikk éles figyelmeztetéssel – a pártszakadás rémének felidézésével – zárult: a pártban nem találják a helyüket azok a '67-esek, akik nem akarnak csatlakozni az ellenzéki obstrukcióhoz.²³

Az elhúzódnó hírlapi csatározások jól jelzik a katolikus közélet további polarizálódását. Október közepén a liberális sajtó már arra számított, hogy a nagygyűlés „külső képén nagyon ki fognak ütközni a belső ellentétek”. Állítólag előzetesen alig 100–200 fő jelentkezett részvételre, a legnevesebb szónokok: Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor, Rakovszky István, Csernoch János pedig sorra lemondták a szereplést.²⁴ Ebben a helyzetben elsősorban a függetlenségi katolikusok siettek Zichy segítségére. A *Magyar*

¹⁹ *Budapesti Hírlap*, 1904. október 5. 4. p.

²⁰ *Alkotmány*, 1904. október 4. 1–2. p.

²¹ *Magyar Állam*, 1904. október 6. 2. p.

²² *Magyar Állam*, 1904. október 11. 2. p.

²³ *Reichspost*, 1904. október 14. 1–2. p. A Magyar Állam ezt a szövegrészt – feltehetően tudatosan félrefordítva – egyenesen úgy közölte, mintha már eldőlt volna: lesz új párt, hiszen Apponyi Alberten és Ugron Gáboron kívül is vannak olyan katolikus '67-esek, akik nem lépnek a Néppártba. *Magyar Állam*, 1904. október 16. 2. p.

²⁴ *Budapesti Hírlap*, 1904. október 15. 4. p. (A felsorolt személyek közül az első kettő végül mégis vállalt felszólalást.)

Állam szerzője arra szólította fel az olvasókat, hogy toborozzanak résztvevőket a nagygyűlésre, mivel az „nem pártérdekeket szolgál, hanem a magyar katolicizmus ügyét”.²⁵ A szervezőket erősítette a szeplőtelen fogantatás dogmájának ötvenedik évfordulója is: az ünnepek miatt egységet kellett felmutatni, ami a néppárti tábor is mozgósította. Az *Alkotmány* ezért szintén részvételre szólította fel olvasóit, azzal érvelve, hogy a gyűlés „nem lehet kisszerű, mert az a magyar katolicizmus elerőtlenedését jelentené”.²⁶

Az ellentétek mégis világosan megmutatkoztak a nagygyűlésen. Külön figyelmet érdemel Zichy Nándor gróf témaválasztása, aki unokaöccsének korábbi nyilatkozatával szemben azt sürgette, hogy tartsanak ki a revízió követelése mellett, és az állam ismerje el a szentségi házasságot.²⁷ Ugyanakkor Zichy János pozícióit erősíthette, hogy az eseményen részt vett Ferenc Ferdinánd trónörökös húga.²⁸ A nagygyűlés után úgy tűnhetett, hogy az ő irányvonala aratott győzelmet. A *Magyar Állam* szerint például a résztvevők „szinte tüntetőleg ünnepelték Zichy János grófban azt az eszmét, a nagygyűlések hangulatán az egység szelleme vonult végig”.²⁹

A nagypolitika alakulása azonban nem kedvezett Zichy ambícióinak, aki végül november 18-án ki is lépett a Néppártból.³⁰ 1904 őszén Tisza István miniszterelnök a házszabályok szigorításával kívánta megtörni az ellenzék obstrukcióját, a válság megoldására az uralkodó 1905. január 3-án feloszlatta a parlamentet. A választások előtt a közhangulat már inkább az ellenzékét támogatta. A Néppárt csatlakozott ehhez, és a függetlenségekkel, illetve a szabadelvű pártból kiváló szerveződésekkel összefogott a kormánypárttal szemben.³¹ A választások az ellenzék nagyarányú győzelmével zárultak. A Néppárt 25 mandátumot kapott, amit a párt vezetői politikájuk igazolásaként értékelték.³² Ferenc József azonban nem engedett a koalíció követeléseinek, ezért testőrségének vezetőjét bízta meg a miniszterelnöki teendőkkal. Miután a hatalom átadásáról szóló tárgyalások megfeneklettek, a szövetséges ellenzék a kormánnyal szembeni aktív ellenállásra biztatta híveit. A zűrzavaros helyzetben a KEOSZ először arra törekedett, hogy az 1905-ös katolikus nagygyűlést hatásos tömegdemonstrációként szervezze meg, ezért – elsőként az eseménysorozat történetében – azt tervezte, hogy a nemzetiségek számára német és szlovák nyelvű szaküléseket rendez. A szervezők azt remélték, hogy a hívők végre tömegesen vesznek részt a nagygyűlésen, és „erőteljesen” demonstrálnak a katolikusok „hitben és hazafiságban való egysége mellett”.³³ A nagygyűlést azonban végül nem

²⁵ BERTALAN VINCE: A katolikus nagygyűlés és a toborzás. In: *Magyar Állam*, 1904. október 7. 1. p.

²⁶ *Alkotmány*, 1904. október 9. 4. p.

²⁷ *Alkotmány*, 1904. október 24. 4. p.

²⁸ *Alkotmány*, 1904. október 24. 5. p.

²⁹ *Magyar Állam*, 1904. október 25. 1. p.

³⁰ SZABÓ, 1983. 82. p.

³¹ GRATZ GUSZTÁV: A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918. II. köt. Bp., 1934. (továbbiakban: GRATZ, 1934.) 58–63. p.

³² N: A katolicizmus és a szabadelvűpárt veresége. In: *Katolikus Szemle*, 1905. 19. kötet. 283. p.

³³ *Alkotmány*, 1905. szeptember 21. p.

rendezték meg. Miután az ügyvezető kormány az ellenzékkel szemben a szervezett munkásság támogatását kereste, a szervezők attól tartottak, hogy a gyűlés „védnöki karának és illusztris közönségünknek méltóságait talán a vakmerőségre ingerelt utca tiszteletlenségének is” kitennék.³⁴

A koalíciós kormányzás évei

A kibontakozásra csak 1906 tavaszán került sor, miután a koalíció (a Kossuth Ferenc irányította függetlenségi, a Néppárt és az Andrássy Gyula vezetésével megszerveződő Alkotmánypárt) vállalta, hogy tiszteletben tartja a király kívánságait, így kormányra kerülhetett – de csak a megbízható '67-es Wekerle Sándor miniszterelnökségével.³⁵

Az események a katolikus politikusok számára is közvetlenül érzékelhetővé tették a tömegek támogatásának fontosságát, és úgy tűnt, hogy ez a jövőben még jelentősebb lesz – hiszen a kormányra kerülés egyik feltétele a választójogi reform elfogadtatása volt. A KEOSZ 1906-os közgyűlését közvetlenül a parlamenti választások után tartotta. A Zichy János vezette szövetség elhatározta, hogy minden egyházmegyében létrehozza szervezetét (Ez korábban csak három püspökségben működött.). A határozat megállapította: „a védelem és tevékenység szüksége nem apadt, hanem fokozódott. Föl kell vennünk a letett fegyvert és a népesebb helyeken, különösen a megyei székhelyeken katolikus gyűléseket kell rendeznünk”.³⁶ A határozat jelzi: Zichy és támogatói felismerték, hogy elérkezett az expanzió, a tömegbázis kiszélesítésének lehetősége. Ez jól megfigyelhető a korszak nagygyűlésein is, a szervezők a vidéki helyszínek kiválasztásával (1907: Pécs, 1909: Szeged), nemzetiségi gyűlések tartásával, a keresztényszocializmus propagálásával és a Katolikus Népszövetség megalakításával próbálták meg elérni a célt.

A nagygyűlések állandó szereplői a hatalom sáncai mögé kerültek. Zichy János 1906 májusában az arisztokrata karakterű, '67-es Alkotmánypárt tagja lett. Ez volt – noha jóval kevesebb mandátumot szerzett a függetlenségielnél – a koalíció valódi vezető ereje, hiszen annak programja tulajdonképpen újfajta '67-es politikát jelentett.³⁷ A párt ugyanakkor bizonyos liberális minimumot is érvényesített. Ezért lehetett Zichy számára fontos, hogy belépésekor hangsúlyozza: az egyházpolitikai törvények revíziója nem időszerű.³⁸ A Néppárt elnöke, Zichy Aladár a király személye körüli miniszterre avanszált.³⁹

A Zichy János és a néppártiak közötti ellentétek nem szűntek meg a koalíció létrejöttével, csupán – ideiglenesen – háttérbe szorultak. A konzervatívok, sőt még X. Pius is aggodalommal figyelte a populistának tekintett párt erősödését. A pápa 1906-ban azt mondta, a néppártiak politikája

³⁴ Zichy János a püspöknek 1905. október 6. – SzfvPL. 540 1856–1905.

³⁵ GRATZ, 1934. 103., 127–130. p.

³⁶ Meghívás a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége közgyűlésére. – Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban EPL.) Cat. 46/2308–1906. 3., 6.

³⁷ SZALAI MIKLÓS: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. Bp., 2003. (továbbiakban: SZALAI, 2003.)

³⁸ Sturm-féle országgyűlési almanach, 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Szerk.: Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc. Bp., 1910. 468. p.

³⁹ GRATZ, 1934. 125. p.

szerencsétlenséget hozhat az országra és az egyházra, mivel „nem hallgatnak a jó tanácsokra és csak szenvedélyeik és a népszerűség hajhászása által vezették magukat”.⁴⁰

1906-ban a nagygyűlésen még érzékelhető volt a néppártiak és a mérsékelték által érzett elégtétel a közös ellenféllel, a liberalizmussal szemben elért siker miatt. Az új kormányt Zichy Nándor hangosan ünnepelte, és arról beszélt, hogy a katolikusok a koalíció hosszú éveikig tartó kormányzásában érdekeltek. Szerinte az új kabinetnek köszönhetően Magyarországon letört az antiklerikalizmus, amely Franciaországot a „végromlás” felé vezeti.⁴¹ Ugyanakkor határozott – és irreális – elvárást fogalmazott meg az egyházpolitikai revíziót sürgető feladatnak való nyilvánításával. (A koalíció ezt soha nem tette hivatalos céllá, ami nehezen is lett volna elvárható az egyházpolitikai törvényeket elfogadtató Wekerle Sándor miniszterelnöktől.⁴²)

A Néppárt előretörését jelzi, hogy – első alkalommal – Rakovszky István is beszédet mondhatott a nagygyűlés egyik nyilvános ülésén, méghozzá a katolikus autonómiáról. Rakovszky szerint a korábbi liberális kormányzat a szabad versenyt védelmezte, és „hogya e célját elérhesse, atomizálta a szervezett társadalmat. Minden fennálló szervezetet gyűlölt és lerontott, ahelyett, hogy a kor igényeihez képest átalakította volna.” Az egyház viszont ellenállt ennek, ezért a liberalizmus a gyengítésére törekedett. A szónok keményen bírálta az érvényes autonómiatervezetet, mert az nem adott valódi jogokat az egyházközségi adó lehetőségén kívül, és mert nem kínált lehetőséget az iskolák irányítására. Ezért a világiak hatékony megszervezését sürgette – és egyben kritikát gyakorolt a KEOSZ felett: „van főkegyurunk, van egy hatalmas püspöki karunk, de nincs hadsereg, mert szervezésével, vezetésével nem törődnek és ahelyett, hogy azon férfiakat, kik a katolicizmust szervezték, csatarendbe állították, a háládatlan munkában istápolták volna őket, nem támogatták” – mondta.⁴³ Rakovszky céljait szolgálta Hentz Károly néppárti képviselő is, aki az egyik szakosztályi ülésen formabontó lépést tett: miután felolvasta a KEOSZ által előkészített határozati javaslatot (amely üdvözölte a kormány és a püspöki kar hajlandóságát az autonómia rendezésére), kifejtette, hogy nem ért egyet a szöveggel, ezért saját javaslatot terjeszt be. Eszerint a fórum a kérdést nem tekinti lezártnak, amíg a katolikusok nem kapják meg ugyanazokat a jogokat, amelyeket a többi felekezet élvez, és követeli, az autonómia felügyelhesse a katolikus tanügyet és az egyházi jellegű pénzalapokat. A szakosztály „zajos tetszéssel” elfogadta javaslatát.⁴⁴

A Néppárt populista retorikájának hatása még a politikától távol álló kérdések kapcsán is érzékelhető volt. Fieber Henrik művészettörténész például arról beszélt, hogy Magyarországról évi hárommillió korona kerül

⁴⁰ SALACZ GÁBOR: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában*. München, 1974. 170. p.

⁴¹ Franciaországban a radikális Emile Combes miniszterelnök vezette kormányzat számos antiklerikális intézkedést hozott, 1905-ben hivatalosan is elválasztották egymástól az államot és az egyházat.

⁴² *Alkotmány*, 1906. szeptember 25. 11–12. p.

⁴³ *Alkotmány*, 1906. szeptember 25. 12–13. p.

⁴⁴ *Alkotmány*, 1906. szeptember 25. 13. p.

külföldre az importált kegytárgyak ellenértékéért, noha az igényeket a hazai ipar is ki tudná elégíteni. Ezért hallgatóságát a hazai szentképek előnyben részesítésére, egyfajta „egyházi tulipánmozgalom” létesítésére bízta.⁴⁵

A néppárti térnyerésre válaszként Zichy János a keresztényszocialistákat próbálta erősíteni. Megnyitó beszédében a szociális kérdés megoldását sürgette. Kijelentette: aki „hívó katolikus létére ma nem szocialista a szó legnemesebb értelmében, annak vagy nincs élő, tehát szeretetből fakadó hite, vagy nélkülöz minden modern társadalmi és politikai érzéket”.⁴⁶ Azt, hogy Zichy ezzel modernebb imázst szeretett volna kialakítani magának, jól mutatják a katolikus sajtó kommentárjai. Beszédét az *Alkotmány* a „demokratikus irány” sikereként értékelte, hiszen még a konzervatív elnök is a szociális haladást szorgalmazta.⁴⁷ A *Magyar Állam* pedig egyenesen a nagygyűlés csúcspontjának tartotta Zichy fellépését, aki bizonyította, hogy nem olyan reménytelenül konzervatív, ahogyan riválisai láttatták, sőt, „annyira modern, hogy még a tömjénezett politikai vezérek, kik élet s halál urai akarnak lenni a katolikus közéletben, sem bírtak annyi modern életet belevinni nagygyűlésünkbe, mint ez a »lejárta« konzervatív”. A lap szerint a gróf megcáfolta, hogy csak egy pártban lehet szolgálni a katolicizmust, és igazolta, hogy a társadalmi egyenlőségre törekvő konzervativizmus jobb, mint „az erősködő demokrácia vagy huszároskodó demagógia”.⁴⁸

Az 1906-os nagygyűlés másik fontos fejleménye a Népszövetség megalakításának felvetése volt. Ezt a német mintát követő szerveződést elsősorban a Néppárt politikusai kívánták létrehozni, elviekben azért, hogy a támogatásra szoruló katolikus néprétegeket megszervezze, jogi és gazdasági tanácsokkal lássa el.⁴⁹ A háttérben azonban egyéb megfontolások is meghúzódtak, hiszen a Népszövetséget politikai célokra is megpróbálhatták felhasználni. A szervezés 1906-ban vette kezdetét, a bizalmatlanság miatt azonban a folyamat elhúzódott: az év végéig alig kétezren csatlakoztak,⁵⁰ 1907 végére viszont már tízezer tag volt.⁵¹ A hivatalos alakuló ülésre 1908. január 26-án került sor, ahol elnökké Rakovszky Istvánt, alelnökké pedig Zboray Miklóst és Prohászka Ottokárt választották, tehát vezetésében a néppártiak domináltak.⁵² Ők kezdetben még a Zichy Jánossal való együttműködést hangsúlyozták, a primásnak írva például kiemelték, hogy továbbra is a KEOSZ védőszárnyai alatt kívánnak működni.⁵³

1907-ben az országos nagygyűlést első alkalommal rendezték meg a fővároson kívül. A pécsi esemény egyik jellegzetessége a néptömegek

⁴⁵ *Alkotmány*, 1906. szeptember 26. 8. p.

⁴⁶ *Alkotmány*, 1906. szeptember 25. 5. p.

⁴⁷ *Alkotmány*, 1906. szeptember 27. 2. p.

⁴⁸ JURATUS: Egy konzervatív főúr. In: *Magyar Állam*, 1906. október 2. 3. p.

⁴⁹ *Alkotmány*, 1906. szeptember 26. 5. p.

⁵⁰ *Szövetségi Értesítő*, 1907. 2. sz. 34–35. p.

⁵¹ *Szövetségi Értesítő*, 1908. 3. sz. 185. p.

⁵² A Katolikus Népszövetség Tíz Éve, 1908–1918. A Katolikus Népszövetség Elnökségének jelentése. Bemutatva 1918. március 10-én Budapesten tartott rendes évi közgyűlésen. Bp., 1918. 10. p.

⁵³ Szentiványi Károly és Rakovszky István a primásnak, 1908. január 11. – EPL. Cat. 46/486–1908.

megmozgatása volt, ami az erő látszatát kölcsönözte. A nagygyűlésre a katolikus sajtó szerint 15–18 ezer ember érkezett,⁵⁴ a pécsi résztvevőkkel együtt a közönség állítólag harmincezer,⁵⁵ a szervezők becslése szerint ötvenezer főre rúgott.⁵⁶

Zichy János megnyitójában „óvatosan elkerült minden politikát”.⁵⁷ Ez különösen indokolt volt, hiszen a nagygyűlés előtt váratlan esemény borzolta a katolikus politikusok idegeit. A Szatmár megyei Nagykárolyban választást kellett tartani: a Néppárt megpróbálta meghódítani a kerületet, azonban a függetlenségi jelölt elsőpró többséggel nyert. A választást utcai felfordulás kísérte: a függetlenségi „le a csuhásokkal”, a néppártiak „eladtátok a hazát” jelszavakkal támadtak egymásra. A körülményeket egy néppárti csoport arra igyekezett felhasználni, hogy elérje a koalícióból való kilépést.⁵⁸ A válságot kirobbantó Zboray Miklós képviselő úgy vélte, hogy a kormánynak komoly elégtételt kell szolgáltatnia – legalább a pártot a nemzetiségekkel való paktálással vadoló szatmári főispán lemondatását –, hogy megakadályozza a kiválást.⁵⁹

A nagygyűlés előtt egyes hírek már arról szóltak, hogy a Néppárt értekezletet tart, amely felmondja a koalíciót.⁶⁰ Az elemzők azonban hamar arra jutottak, hogy csupán egy szűkebb csoport „magánakciójáról” van szó.⁶¹ A pártértekezlet gyorsan lekerült a napirendről, mivel a néppártiak nem akarták a nagygyűlést megzavarni, hiszen tekintettel kellett lenniük arra, hogy Pécsen függetlenségi, alkotmánypárti szónokok is szerepeltek.⁶² A nagygyűlést ekkor tehát már a néppártiak is egyfajta pártfeletti fórumnak tartották. A politika háttérbe szorult, és a Néppárt számára az is nagy eredményt jelentett, hogy sikerült megőrizni a belső egység látszatát. Zichy Aladár közleményben tudatta, hogy a párt a koalícióban marad,⁶³ a sajtónak nyilatkozó képviselők pedig végérvényesen „magánakciónak” nyilvánították a törekvést.⁶⁴

A nagykárolyi választásnak tehát nem lett komolyabb politikai következménye, ugyanakkor ismét aláhúzta az állandó szervezkedés, a választókkal való folyamatos kapcsolattartás fontosságát. A nagygyűlés valóban a „nép felé fordulás” jegyében zajlott. A Népszövetség szervezésének részeként német és bunyevác népgyűlést tartottak, az előbbin mintegy tízezer, az utóbbin ezer fő vett részt.⁶⁵ A népszövetségi gyűlések szervezői a politika iránt kevésbé érdeklődő tömegek meggyőzését tartották céljuknak. Ennek

⁵⁴ *Magyar Állam*, 1907. augusztus 27. 1. p. A helyi katolikus sajtó 15 ezer vidéki résztvevőről tudott. *Pécsi Közlöny*, 1907. augusztus 27. 1. p.

⁵⁵ *Budapesti Hírlap*, 1907. augusztus 27. 3. p.

⁵⁶ *Szövetségi Értesítő*, 1907. 5–10. sz. 130. p.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ *Népszava*, 1907. augusztus 23. 8. p.; *Budapesti Hírlap*, 1907. augusztus 24. 3. p.

⁵⁹ Zboray Miklós levele Zichy Aladárnak, 1907. augusztus 24. – EPL. Csernoch János magánlevéltára 274–1907.

⁶⁰ *Pester Lloyd*, 1907. augusztus 24. 1. p.

⁶¹ *Magyar Állam*, 1907. augusztus 24. 1–2. p.

⁶² *Budapesti Hírlap*, 1907. augusztus 25. 3. p.

⁶³ *Pester Lloyd*, 1907. augusztus 28. 3. p.

⁶⁴ *Pester Lloyd*, 1907. augusztus 27. 2. p.

⁶⁵ *Alkotmány*, 1907. augusztus 27. 3–4. p.

egyik következménye az antiszemita szólamok fokozott alkalmazása, a morális pánikkeltés volt. Egy szónok például arról beszélt, hogy „tekintélyes családok mentek tönkre, s helyüket egy bevándorolt, arrogáns faj foglalja el. A kivándorlás ijesztő arányokat ölt.” Erre hivatkozva javasolta, hogy „Szent István népe” indítson „vér nélküli kereszties hadjárat”-ot a politikában. Bár szerinte már felébredt a keresztény öntudat, de vezérből túl sok, közkatonából viszont túl kevés jelentkezett, amin a Népszövetségnek kell változtatnia.⁶⁶

Pécsett látványos nyitási kísérlet zajlott le a keresztényszocializmus irányába is. Huszonegy egyesület részvételével tartották meg a keresztényszocialisták zászlószentelését, amely a székesegyházban Giesswein Sándor által celebrált misével kezdődött. Ezután népgyűlés következett, a hatalmas, 8–10 ezer fős tömeg azonban nem fért el a kijelölt helyszínen. A rendőrség ezért engedélyezte a gyűlés megtartását a Búza téren. Noha az eseményen nézőként több száz szociáldemokrata volt jelen, rendzavarás nem történt. Giesswein arról beszélt, hogy a keresztényszocializmus békés célokkal rendelkezik, a vagyon Isten ajándéka, amit a köz javára kell felhasználni, és szót emelt az általános választójog mellett. A pécsi egyesület titkára hadat üzent a szociáldemokraták helyi képviselőinek, akik szerinte a katolikusok vagyonát, hazafiságát és hitét veszélyeztették. A hallgatóság egy része ezt kódolt antiszemita üzenetként azonosította, hiszen a közönség soraiból erre néhányan a „Lejárt az Izrael Jakaboknak!” felkiáltással válaszoltak.⁶⁷

A következő évet a választójogi törvényjavaslattal kapcsolatos várakozások határozták meg. Andrassy Gyula belügyminiszter az általános választójog bevezetése helyett plurális rendszerre tett javaslatot, ami természetesen kiváltotta a progresszív értelmiség és a munkásság élénk tiltakozását. A Néppárt vezetői szintén ellenszenvvel fogadták a közismerten ateista Andrassy reformtervét, mert a zsidóság és a szekularizációtól jobban megérintett városi lakosság súlyának növekedésétől tartottak.⁶⁸ A szociáldemokraták első választójogi gyűlésüket szeptember 13-ára tervezték, és az Andrassy úton kívántak felvonulást tartani. Ez utóbbit azonban a rendőrség betiltotta, mert a katolikus nagygyűlés résztvevői ekkor itt vonultak végig az Iparcsarnokból a Szent István Bazilikába. A döntés elleni tiltakozásként a szociáldemokrata vezérek arra bíztatták elvtársaikat, hogy nézzék végig a katolikus felvonulást.⁶⁹ Miután elterjedt a hír, hogy a rendőrfőkapitány atrocitásokra számít, a *Népszava* arra kérte a munkásokat, hogy viselkedjenek békésen, de tüntessenek az általános választójog mellett.⁷⁰

Miközben tehát a katolikus nagygyűlés nyitóülése zajlott, a szociáldemokraták is gyűlést rendeztek a Városligetben, ahol Pelczéder Ágoston asztalosmunkás szólt a klerikalizmusról. A beszédből kiviláglik, hogy a szociáldemokraták a katolikus megmozdulást elsősorban a részükről újdonságnak számító politikai felvonulás miatt tartották veszélyesnek. A főváros szimbolikus terei ugyanis a századforduló óta vitathatatlanul a

⁶⁶ *Alkotmány*, 1907. augusztus 27. 3. p.

⁶⁷ *Alkotmány*, 1907. augusztus 27. 2. p.

⁶⁸ SZALAI, 2003. 76–77. p.

⁶⁹ *Népszava*, 1908. szeptember 12. 1–2. p.

⁷⁰ *Népszava*, 1908. szeptember 13. 1. p.

szociáldemokraták ellenőrzése alatt álltak.⁷¹ Pelczéder arról beszélt, hogy a „klerikálisok” nem fogják tudni elragadni tőlük a köztereket: „Az utca fogja megvívni a csatát, amelyre ellenségeink kényszerítenek bennünket! Az utcán szerezzük meg a jogokat és azok segítségével meg fogjuk teremteni az emberi boldogságot, a fejlődést, a haladást, a testvériséget!”⁷²

A nagygyűlés tagjai a megnyitó után elindultak az Andrássy úton. Itt a *Népszava* szerint mintegy 12–15 ezer, a katolikusok szerint 4–500 munkás jelent meg, akiket a rendőrség 60 gyalogossal és 18 lovassal várt. A szociáldemokraták a Marseillaise-t énekelték, illetve a „Le a csuhásokkal!”, „Éljen az általános, titkos választójog!” jelszavakat kiabálták.⁷³ Az esemény botrányba fulladt: a rendőrség rohamot indított, aminek rengeteg személyi sérülés és 24 fő őrizetbe vétele lett a következménye.⁷⁴

A botrány közvetlenül érzékelhetővé tette a nagygyűlés résztvevőinek a társadalmi feszültségeket – a megnyitót tartó Mailáth József már arról beszélt, hogy a jövő a „vörös” és a „fehér” politikai tábor küzdelmét fogja elhozni.⁷⁵ Ez, illetve általában a kormány iránti bizalom fogyatkozása arra indított egyeseket, hogy a koalíció utáni korszak kérdéseivel foglalkozzanak. Ez leginkább a Nyitra megyei politikus, Jánoky-Madocsányi Gyula szavaiból érződik. Arra figyelmeztetett, hogy az állam – a szerinte uralkodó korfelfogással szemben – nem omnipotens, sok feladatra, például az iskolai nevelés megszervezésére, nem alkalmas. A fokozódó centralizáció miatt ráadásul a polgárok nem kapnak bepillantást a közügyekbe, ami akadályozza a polgári erények kifejlődését. Mindez „megbénítja vagy meg is semmisíti a különféle szociális egyesületeket, melyek az egyéneket testi vagy lelki szükségleteik kielégítésére összekötik”. Madocsányi szerint ez nem kívánatos, mert veszélyezteti az egyház szabadságát is, noha a szabad egyház az állam érdekeit is jobban szolgálja, mert például nagyobb esélyt nyújt jó püspökök kiválasztására.⁷⁶ Ez a gondolatmenet arra utal, hogy a katolikusok növekvő ellenérzésekkel tekintettek a koalícióra, amiben többek között a választójog kérdése is szerepet játszott – a Néppárt állítólag Andrássy plurális választójogának támogatását a katolikus autonómia bevezetéséhez kívánta kötni.⁷⁷ Még komolyabb jelét adta a kiábrándulásnak Zichy Nándor, aki szerint ugyan sok jóakarát volt tetten érhető a kabinet munkájában, „de a tettek mezején ugyancsak keveset láttunk.”⁷⁸ A néppártiak a kiábrándulás jeleként értékelték az is, hogy a nagygyűlésen az

⁷¹ FREIFELD, ALICE: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914*. Washington D. C., 2000. 286. p.

⁷² *Népszava*, 1908. szeptember 15. 3–4. p. (Kiemelés az eredetiben.)

⁷³ *Alkotmány*, 1908. szeptember 14. 6. p., *Népszava*, 1908. szeptember 15. 10. p.

⁷⁴ A *Pester Lloyd* szerint a rendőrség meg akarta mutatni, hogy képes megvédeni a felvonulást, ezért túlreagálta a fenyegetést. *Pester Lloyd*, 1908. szeptember 14. p.

⁷⁵ *Alkotmány*, 1907. augusztus 28. 15. p.

⁷⁶ *Alkotmány*, 1908. szeptember 15. 17–18. p.

⁷⁷ SZALAI, 2003. 78. p. Elképzelhető, hogy a szónok további feszültségforrásokra is reagált. A Néppárt egy pletyka szerint ekkoriban Prohászka szerette volna nagyváradi püspökké kineveztetni, a függetlenségiiek viszont Lévay Mihály abonyi plébánost támogatták, mivel nem akarták, hogy a gazdag püspökség fölös jövedelmei a Néppártot erősítsék. *Népszava*, 1908. szeptember 16. 2. p.

⁷⁸ *Alkotmány*, 1908. szeptember 15. 11. 10. p.

„oktalan és rövidlátó” arisztokrácia alig képviseltette magát, mindössze 2–3 család volt jelen.⁷⁹ Az is sokat sejtet, hogy a Néppárt bankettjén egyetlen püspök, Prohászka Ottokár vett részt.⁸⁰

1909 augusztusában a nagygyűlést ismét egy vidéki nagyváros, Szeged rendezte meg, a nagygyűlések intézménye tehát látszólag továbbra is a „hódítás” útját járta. A koalíciós kormányzást a pártok közötti folyamatos ellentétek időközben teljesen ellehetetlenítették. Az önálló nemzeti bank megeremtését célzó kísérletek zátonyra futottak, a kormány ezért 1909 áprilisában lemondott. Ferenc József ezután ismét a Wekerle-kormánynak adott megbízást, amely azonban a további tárgyalások sikertelensége miatt szeptember 28-án ismét lemondott.⁸¹

A politikai bizonytalanság Szegeden is éreztette hatását. Már az előjelek sem voltak kedvezőek: a polgármester tüntetésektől tartva katonaság kirendelését kérte.⁸² Az elővigyázatosság végül túlzottnak bizonyult, csupán néhány szociáldemokrata próbálta megzavarni a népszövetségi gyűlést, de a hatóság beavatkozására felhagytak kísérletükkel.⁸³ A Néppárt iránti kiábrándulás jeleként a szlovákok is önálló akcióra készültek: a nemzeti párt vezetői arra szólították fel híveiket, hogy tömegesen megjelenve tiltakozzanak Szegeden a hierarchia magyarosító törekvései ellen. Szkicsák Ferenc országgyűlési képviselő egyenesen azt javasolta, hogy gyászruhában vegyenek részt a nagygyűlésen.⁸⁴ A szervezők erre szokatlan gesztust tettek: a néppárti újságíró, Görcsöni Dénes arra bízta a szlovák katolikusokat, hogy menjenek Szegedre, és adják elő panaszukat, hiszen „a legalaptalanabb panasz is óriási sérelemmé nőhet a meg nem hallgatás nyomása alatt”.⁸⁵ Szkicsákot azonban a szegedi tanács figyelmeztette, hogy meg fogja akadályozni a nagygyűlés nemzetiségi törekvésekre való felhasználását.⁸⁶ A fenyegetés megtette a hatását: a képviselő a hatósági fellépéstől tartva leállította a szervezést, a gyászruhás felvonulás elmaradt.⁸⁷

A szegedi nagygyűlésen a régi riválisok között nyílt kenyértörésre került sor. Rakovszky István a Népszövetség gyűlésén kijelentette: „Nevetséges azt mondani – ne politizáljunk. Kérem, mindennek a vége, a csattanója a politikai arénán dűl el.” A sajtó ellentéteket akar kelteni a Népszövetség és a nagygyűlés között, pedig a két fél szoros szimbiózisban dolgozik: a fórum a nagygyűlés, a végrehajtó a Népszövetség.⁸⁸ Zichy János viszont kijelentette: „távol állunk a politika kicsinyes mesterkedésétől”. Mivel a katolicizmus univerzális értékeket képvisel, ezért bármely párt tagja dolgozhat katolikus szellemben. „Az tehát, ki katolikus cím alatt bármely irányban elszigetelésre törekszik vagy a katolikusokat kategóriákra osztja és speciális célok érdekében tőlünk elválva, saját útjain jár [...] határozot-

⁷⁹ GÖRCSÖNI DÉNES: Noblesse oblige. In: *Alkotmány*, 1908. szeptember 17. 18. p.

⁸⁰ *Alkotmány*, 1908. szeptember 15. 20. p.

⁸¹ GRATZ, 1934. 196–210. p.

⁸² *Budapest*, 1909. augusztus 29. 4. p.

⁸³ *Budapesti Hírlap*, 1909. augusztus 31. 4. p.

⁸⁴ *Szeged és Vidéke*, 1909. július 29. 3. p.

⁸⁵ GÖRCSÖNI DÉNES: Tótok a szegedi nagygyűlésen. In: *Alkotmány*, 1909. július 30. 1–2. p.

⁸⁶ *Szeged és Vidéke*, 1909. augusztus 15. 5. p.

⁸⁷ *Szeged és Vidéke*, 1909. augusztus 28. 4. p.

⁸⁸ *Alkotmány*, 1909. augusztus 30. 2. p.

tan árt” az ügynek. A fő feladatnak a színvonalas sajtó megteremtését tartotta, amit szintén csak pártfeletti keretekben kívánt. Olyan „univerzális irányú katolikus sajtóorgánumok” létrehozását sürgette, „melyek nem vesznek el a napi politika labirintusában [...] nem merülnek ki politikai pártszolgálatban [...] hanem az összes magyar katolikusok egységes visszhangja”.⁸⁹

A konfliktus ezúttal látványos következményekkel járt. Zichy János nem ment el a Néppárt lakomájára, mire Rakovszky az összes néppárti vezetővel együtt elutazott Szegedről. A nagygyűlés bankettjén a közönség egy része tüntetést rendezett Rakovszky mellett, amikor Zichyre mondtak pohárköszöntőt. Görcsöni Dénes azt fejtegette, hogy „a tudós geológusok elvégezték földadatukat, amikor fölfedezték a magyar katolikus népben rejlő erőt, most már a gyakorlati férfiakra vár” a munka – a célzást Zichy János magára vette, és távozott az eseményről.⁹⁰ A gróf által kívánt „társadalmi tömörülést” az *Alkotmány* is kritizálta, azzal érvelve, hogy a katolikus érdekeket az országgyűlésben kell megvédeni. „Mit használ tehát akár egy xerxesi tábor, ha ez a harcok mezejétől távol áll?”⁹¹ – hangzott a költői kérdés.

Zichy és a Néppárt egyre távolabbra sodródott egymástól, ahogyan a belpolitikai válság tovább mélyült. 1910 januárjában a '67-es szabadelvű Khuen-Héderváry Károly kapott kormányalakítási megbízást. Feladata nem ígérkezett könnyűnek, hiszen biztosnak tűnt, hogy meg fog bukni a választáson. Khuen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetését Zichy Jánosnak szánta. Ő azonban vonakodott, mert nem tartotta helyesnek, hogy a miniszterelnök csak liberálisokkal veszi körül magát, és nem akarta kényelmetlen helyzetbe hozni az Alkotmánypártot. Január 18-án maga Ferenc Ferdinánd szólította fel a megbízás elvállalására, de kitérő választ adott. Végül csak az Alkotmánypárt feloszlata után, márciusban vette át a tárcát. 1910 júniusában megtartották az választásokat, amelyen a Tisza István vezette Nemzeti Munkapárt kapta meg a mandátumok 61 százalékát. A Néppárt 1906-ban 33 képviselői helyet tudott megszerezni, ez most 13-ra apadt.⁹²

Az utolsó nagygyűlések: a három politikai pólus egymás mellett élése

Az 1910-es nagygyűlésen Zichy nem vállalt aktív szerepet. Egyrészt tekintettel kellett arra lennie, hogy ezzel jelentékeny támadási felületet nyújtana az antiklerikális propagandának. Másrészt azonban azt is felmérhette, hogy micsoda ellenszél fogadta volna, hiszen a néppárti közeg nem nézte jó szemmel kormányzati funkcióját. (Ráadásul már 1909-ben is sokan méltatlankodtak azért, mert a gróf „hitbizományként ragaszkodott” a nagygyűlés vezetéséhez.⁹³) Az elnöki tisztet ezért felkérésére Széchenyi Emil gróf vállalta, aki a katolikusok összefogásának szükségességéről beszélt – összhangban Zichy érdekeivel. Arra intette hallgatóságát, hogy ne építsenek

⁸⁹ *Alkotmány*, 1909. augusztus 30. p.

⁹⁰ *Budapesti Hírlap*, 1909. szeptember 1. p.; *Szeged és Vidéke*, 1909. szeptember 4. 2. p.

⁹¹ EGY JELENVOLT: Zichy János beszédéhez. In: *Alkotmány*, 1909. augusztus 30. 25. p.

⁹² GRATZ, 1934. 239–241. p.

⁹³ *Szövetségi Értesítő*, 1909. 3. sz. 124. p.

válaszfallakat, mert egy táborba egyesíteni őket csak a saját hittestvéreik iránti türelem képes.⁹⁴

A tömörülésnek azonban 1910-ben csak egy jelét láthatjuk: ezúttal a '48-as katolikusokat reprezentáló Apponyi Albert is a szónokok sorába lépett. Ezt a néppártiak felemás érzelmekkel fogadták. Az *Alkotmány* szerint örömük összességében elhomályosította a „jogos szemrehányást”, hogy a szerepvállalásra miért csak most került sor, és Apponyi reményt adott arra, hogy felébrednek azok, akikre korábban a „liberalizmus mákonya” hatott.⁹⁵ Apponyi beszédében tartózkodott az aktuálpolitikától, inkább általános világnézeti kérdésekről beszélt. A keresztényellenes világnézet terjeszkedésére figyelmeztetett, elsősorban az irodalom, művészetek, sajtó, egyleti élet terén. A „destruktív” erők fő célja a katolicizmus és a nemzeti érzés gyengítése, amihez éppúgy eszközül használják fel a pornográfiát, mint a szociáldemokráciát. A veszélyesnek érzett törekvésekkel szemben – az egyházban X. Pius bevezette eskü mintájára – „nemzeti antimodernista eskü” bevezetését javasolta.⁹⁶

A Zichy-féle munkapártiak, az Apponyi-féle '48-asok és a néppártiak jelenlétével tehát a nagygyűlés immár a katolikus politikusok mindhárom nagy csoportját reprezentálta,⁹⁷ ám továbbra is elsősorban néppárti demonstrációnak számított. A párt politikusai a hatalom elvesztésével kénytelenek voltak korábbi támogatóik elpárolgását regisztrálni, amiből azonban erényt kovácsoltak, híveik sértettségét igyekeztek felhasználni a megmaradt tábor egyben tartására. Zboray Miklós szerint: „Meglehet, hogy az utolsó nagygyűlések színdúsabbak voltak, talán jobban piroslottak a padosorok, talán több történelmi nevet láttak a jelenvoltak listájában és most egy a helyzet, hogy itt a népet látjuk képviselve és a vezetők letűnő falanxát látjuk.” Zboray a plebejus politika hangját igyekezett megszólaltatni: „meguntuk mi már azt, hogy a hatalmasok előtt mindig csak térdfejet hajtsunk” – mondta. Ezért a párt állandó szervezetének a kiépítését tette meg fő feladatává.⁹⁸

1910-ben Zichynek a nagygyűlés előtt valóságos vesszőfutásra kellett készülnie, hiszen egy korábbi miniszteri döntésével könnyen támadhatóvá tette magát. 1910 végén ugyanis a jezsuita rend Mária kongregációi ellen komoly támadássorozat kezdett kibontakozni. Ennek részeként közzétették a budapesti Urak Kongregációjának taglistáját, majd 1911 márciusában a vallás-és közoktatásügyi minisztériumtól a „vallási békét fenyegető” szervezet állami iskolákból való kitiltását kérvényezték. A tárca ezt elutasította.⁹⁹ Májusban azonban maga Tisza István hívta fel a parlament figyelmét arra, hogy az iskolákban az ultramontán fellépés miatt veszélybe került a felekezeti béke.¹⁰⁰ Néhány nap múlva egy szabadelvű honatya az ultramon-

⁹⁴ *Alkotmány*, 1910. november 15. 3. p.

⁹⁵ *Alkotmány*, 1910. november 15. 1. p.

⁹⁶ *Alkotmány*, 1910. november 15. 9–10. p.

⁹⁷ *Szövetségi Értesítő*, 1911. 2. sz. 449. p.

⁹⁸ *Alkotmány*, 1910. november 15. 20. p.

⁹⁹ PETRUCH ANTAL SJ: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. (1853–1950). II. köt. Az önálló magyar rendtartomány. (1909–1950) Kecskemét, 1994. (továbbiakban: PETRUCH, 1994.) 40–41. p.

¹⁰⁰ Országgyűlési Napló, 1911. május 23. VIII. köt. 19. p.

tán veszély forrásaként a kongregációkat nevezte meg.¹⁰¹ Ezután élénk parlamenti vita kezdődött, amelyben a néppárti képviselők és Apponyi is szót emelt a kongregációk mellett.¹⁰² Zichy azonban nem húzhatott újat a kormánypárt erős emberével, ezért a kongregációktól megvonta azt a jogot, hogy gyűléseiket az állami iskolák épületében tartsák. Ezt a nagygyűlésen a néppártiak komoly kritikával illették. Szmracsányi György szerint például az antiklerikálisok teljesen váratlanul kaptak támogatást a minisztériumtól, amelynek döntését nem előzték meg vizsgálatok, az eljárást csak az a frázis támasztotta alá, hogy a felekezetieskedés elítélendő.¹⁰³ Zboray Miklós szerint a szabadelvűek azt remélték, hogy a katolikusok elnémulnak, ha népszerű férfi lesz a vallásügyi miniszter, majd kijelentette, a katolikusok Zichyvel fognak tartani, ha lehetséges, „de ellene is [fellépnek], ha kell”.¹⁰⁴ Rakovszky pedig kijelentette, a hogy a párt a katolikus érdekeket volt fegyvertársaival szemben is megvédi.

Az esetet felhasználva a néppárt politikusai védelmet ígértek a klérusnak a szekularizáció veszélyeivel szemben. Simonyi-Semadam Sándor például hangsúlyozta, hogy ellenfeleik folyamatosan felszínre tartják az egyházi vagyoni államosításának ügyét, hogy hozzászoktassák a gondolathoz a közvéleményt. Visszautasította azt a gyakran elhangzó vádat, miszerint az egyház rosszul kezeli birtokait, és figyelmeztette a híveket: az esetleges szekularizáció után az ő adományaikból kellene fedezni a katolikus közkiadásokat.¹⁰⁵

A Néppárt időközben hatékony támogatást kapott volt képviselőjétől, Csernoch Jánostól, aki elnyerte a kalocsai érseki méltóságot. 1911-ben ő tartotta a nagygyűlés záróbeszédét. A katolikus mozgalmak nehéz helyzetének egyik okát abban látta, hogy „katolikus közönségünk nagy része azokról nem is értesül, mert katolikus lapokat nem olvas”. Ezért szervezkedésre buzdította hallgatóit: „Ne hagyjuk az élet egy pontját sem védtelenül s főképp erősítsük a hithez hű keresztények táborát ott, ahol a csaták csatája szokott eldőlni: a parlamentben”.¹⁰⁶ 1911 novemberében a püspöki kar – hogy saját befolyása alá vonja – a pártnak öt évre évi százötvenezer korona támogatást ígért, ám komoly feltételeket szabott: elvárta, hogy szilárdan a ’67-es alapon álljon, védje a földbirtokot, tartózkodjon a radikalizmustól a választójogi vitákban, és mérsékletet tanúsítson az ellenzékieskedésben.¹⁰⁷

Az 1912-es belpolitikai fordulatok azonban nem segítettek a mérséklet gyakorlásában: június 4-én Tisza István az országgyűlés elnökeként végleg leszámolt az obstrukcióval, az ellenszegülő képviselőket a rendőrséggel vezettette ki az ülésteremből. Az ellenzék számára a Désy-ügy jelentett némi elégtételt. Désy Zoltán Kossuth-párti képviselő ugyanis nyilvánosságra hozta, hogy egy bank 1910-ben négymillió koronát adott a Munkapártnak választási célokra. Lukács László miniszterelnök beperelte a képviselőt, akít a törvényszék felmentett a rágalmozás vádjá alól. A közhangulat a

¹⁰¹ Országgyűlési Napló, 1911. május 26. VIII. köt. 38. p.

¹⁰² PETRUCH, 1994. 43. p.

¹⁰³ *Alkotmány*, 1911. november 14. 6. p.

¹⁰⁴ *Alkotmány*, 1911. november 14. 6. p.

¹⁰⁵ *Alkotmány*, 1911. november 15. 6–7. p.

¹⁰⁶ *Alkotmány*, 1911. november 15. 8–9. p.

¹⁰⁷ EPL. Püspökkari tanácskozások jegyzőkönyve 1911. november 9. Bizalmas értekezlet.

miniszterelnök ellen fordult, aki kisvártatva benyújtotta lemondását. A király ezután Tiszát bízta meg kormányalakítással.¹⁰⁸

A rendkívüli közéleti fejleményekre való reakcióként 1913-ban az aktuálpolitika minden korábbinál harsányabban jelentkezett a nagygyűlésen (1912-ben a bécsi nemzetközi eucharisztikus kongresszusra való tekintettel elmaradt az esemény.). A szónokok kíméletlenül kritizálták a kormánypártot, revánsot véve a Tisza István tevékenysége miatti sérelmeiken. A megnyitó kapcsán, amelyet ismét Zichy János tartott (aki 1913 februárjában vált meg a miniszterségtől), lényegében megismétlődött a négy évvel korábbi, szegedi konfliktus. Zichy a Néppárt radikalizmusát bírálta, arról beszélve, hogy nehéz mérsékelt katolikusnak lenni Magyarországon, mert „ha nem keressük a legszélsőbb ösvényeket, nem járunk a végletek útjain, sajnos, csak kevesen tudnak minket megérteni”.¹⁰⁹ Egyes források szerint a közönség egyetértéssel fogadta „az általános és mély” hatást keltő beszédet,¹¹⁰ a néppárti sajtó szerint viszont ez visszatetszést keltett, és a résztvevők csak a nagygyűlés egységére tekintettel nem tiltakoztak ellene.¹¹¹

Jánoky-Madocsányi Gyula a dualizmus egész belpolitikai működési mechanizmusát vette célkeresztbe. Leírása szerint a választási korrupció öngerjesztő folyamatot indított: a győztes politikusoknak el kell hallgattatniuk bűntársaikat, ezért a kortesek magas pozíciókba kerülnek; a költségek előteremtésére sikkasztani kell, a botrányok eltusolása érdekében el kell fojtani a közvéleményt, üldözni kell a független sajtót, korlátozni kell az egyesülési jogot, a parlamentarizmust illuzórikussá kell tenni. „Míndez persze ugyancsak nem növeli az illető kormány népszerűségét, tehát ez a legközelebbi választási kampánynál ismét csak a vesztegetés fegyveréhez kénytelen nyúlni és így aztán egy végnélküli körforgásban ismétlődhetnek az erkölcsstelenség tényei.” A szónok természetesen úgy vélte, hogy a társadalom a Néppárt segítségével képes lesz kitörni az ördögi körből.¹¹²

Haller István a politikai stratégiát igyekezett megmagyarázni. Szerinte a párt célja az volt, hogy az állam működését a keresztény világnézet alapjára helyezze. Ennek elérése sok módon lehetséges, hiszen nincsenek katolikus politikai dogmák. „Éppen ezért senki sincs arra feljogosítva, hogy a saját politikai elveit s a részletmunkáról szóló vélekedéseit dogmává léptesse elő és azokon mérje a párt politikai működésének értékét, helyes vagy helytelen irányát. In dubiis libertas” – figyelmeztetett. A Néppártnak konzervatív és radikális tagjai is vannak, ami igen hasznos, mert felfogásuk ütközéseiből származik a középutra terelő erő. Programja vállalható, kormányképes, nem kell csak ellenzéki ségre kényszerülnie. Nem támogathatja azonban a jelenlegi kormányt, amely „az állami hatalomnak mindenhatóvá tételén munkálkodik”. Szerinte egyenesen a keresztény ügy védelme kívánja a kormány elleni fellépést. Minden most fenyegetett jogra szükség lesz egyszer ugyanis, „hogy visszaverjük a támadást, amelyet a keresztény világnézet s magyar katolicizmus szellemi és materiális birtokállomány ellen

¹⁰⁸ GRATZ, 1934. 254–261. p.

¹⁰⁹ *Alkotmány*, 1913. november 10. 3. p.

¹¹⁰ *Budapesti Hírlap*, 1913. november 11. 6. p.

¹¹¹ *Alkotmány*, 1913. november 12. 2. p.

¹¹² *Alkotmány*, 1913. november 10. 9–10. p.

fog intézni egy magyar kormány.”¹¹³ A fő ellenfelet tehát a Néppárt szónokai a szabadelvű kormányban látták, de egy másik szónok, Huszár Károly arra is utalt, hogy a „jövő nagy esatája” a katolikusok és a szociáldemokraták összecsapása lesz, ezért a Népszövetség erősítését sürgette.¹¹⁴

A kormánykritika hatását ugyanakkor jelentősen csökkenthette az a tényező, hogy a nagygyűlésen három miniszter is részt vett,¹¹⁵ tehát a Tiszakormány minden elődjénél nagyobb súllyal képviseltette magát. Ez is jelzi: a kormányfő egyre komolyabban foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a modern szellemi ideológiákkal szemben a konzervatív erők összefogására lesz szükség, többek között az egyházak bevonásával. Tisza már 1911 májusában arról panaszkodott, hogy a „destrukció” az egész társadalomra kiterjesztette befolyását, amivel szemben hatékony fellépést sürgetett. Kiemelte, hogy ebben nagy szerepe lesz valamennyi egyháznak. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy kerülni kell a felekezetieskedést, nehogy az ateizmus karjaiba kergesse a művelt rétegeket.¹¹⁶ Tisza tehát, ahogyan ennek az 1910-es választási kampányban gyakran hangot is adott, a „klerikális” Néppártot veszélyesnek tartotta, mert szerinte tevékenysége elidegeníti a konzervatív táborból a mérsékelt liberálisokat.¹¹⁷

Ez a felfogás a katolikus nagygyűlések arisztokrata szónokainak beszédeiben is tetten érhető, akik amellet, hogy a Néppártot kritizálták, annak a lehetőségét is felvetették, hogy – a Tisza által elképzeltnek megfelelően – politikai szövetség alakulhat a katolikusok és a protestánsok között. Széchényi Emil például már 1910-ben leszögezte, a katolikusoknak türelmesnek kell lenniük a többi felekezettel, hiszen „csak az öntudat hiánya, a gyengeség tudata enged teret a féltékenységnek”. A jó viszony szükséges, mert „a vallási és erkölcsi anarchiát hirdető” csoportokkal szemben összefogás kell, ez pedig csak akkor valósulhat meg, ha a felek megbíznak egymásban.¹¹⁸ 1913-ban Zichy János úgy vélekedett, hogy a felekezetek materialista és ateista erők elleni szövetsége az állam érdeke is. A 20. század nem tűri a felekezeti féltékenykedést, kölcsönös toleranciára van szükség, „neutrális” bázison, vagyis társadalmi téren kell elkezdni a felekezetek közötti közeledést.¹¹⁹

Apponyi a kérdés másik oldalát világította meg, amikor a „felekezetiesség” szó alkalmazását vette górcső alá. Szerinte a „felekezetiesség” fontos, de megtévesztő jelszó lett az antiklerikális erők kezében. Ez a szó ifjabb Andrássy Gyula meghatározása szerint a vallási csoportok világi célokra való felhasználását jelenti. Apponyi úgy vélte, hogy ez a magatartás valóban elítélendő, Magyarország katolikusaival azonban

¹¹³ *Alkotmány*, 1913. november 12. 4. p.

¹¹⁴ Huszár szerint ekkor a Népszövetség 2600 szervezete 297 ezer embert tömörített, a tagoknak 194 ügyvéd adott jogi tanácsokat. A központ 44 hivatalnokkal működött, 8 titkár járta az országot, 14 ezer jogi esettel foglalkoztak, háromezer gazdasági tanácsot adtak. Agitációjuk nyomán a katolikus nélapok előfizetőinek száma megduplázódott. *Alkotmány*, 1913. november 10. 10. p.

¹¹⁵ *Budapesti Hírlap*, 1913. november 11. p.

¹¹⁶ Országgyűlési Napló, 1911. május 23. VIII. köt. 19. p.

¹¹⁷ SALACZ, 1974. 170. p.

¹¹⁸ *Alkotmány*, 1910. november 15. 4. p.

¹¹⁹ *Alkotmány*, 1913. november 10. 3. p.

nem ez a helyzet, hiszen az 1905-ös válság idején nem a katolikusok, hanem a „szabadkőműves ateisták” támogatták a „nemzetellenes törekvéseket”. Arra figyelmeztetett, ha megsemmisül az egyház tekintélye, akkor helyébe csak „korlátlan szubjektívizmus” kerülhet, és elítélte azt, hogy „a »felekezetiység« neve alatt a nemzeti egység szempontjából anatematizálják az egyházi élet erőteljes működését”.¹²⁰

* * *

Az idei nagygyűlésen teljesen szünetelt a politika, amely megbonthatná a katolikusok egységét¹²¹ – írta az 1913-as eseményeket értékelve az *Alkotmány*. A kijelentést különösnek tarthatjuk, hiszen, mint bemutattam, a Néppárt politikai agitációja éppen ekkor érte el csúcspontját. A valóság és a néppárti lap helyzetképének kettőssége jól mutatja a nagygyűlések politikai szerepének természetét: az esemény alapvetően a katolikus közösség egységének demonstrálását szolgálta, ezért – mivel a katolikusok valójában megosztottak voltak – nem volt célszerű teret adni a direkt politikai megnyilvánulásoknak. Ha ezek mégis megtörténtek, a pártsajtónak arra kellett törekednie, hogy kisebbítse ezek jelentőségét.

A katolikus politikusok felfogását, ahogyan az általában történik, nem az eszmei értékek vagy a távlati elképzelések, hanem elsősorban napi érdekeik irányították: Zichy János az 1900-as évek elején, a Néppárt vezéréként még – burkoltan – a párt támogatására hívott fel, később, az elnökségről való lemondása, majd kilépése után viszont már a pártpolitikai semlegesség mellett érvelt. A konzervatív-liberális gróf ugyanakkor a koalíciós korszakban minden további nélkül be tudott illeszkedni az Alkotmánypárt, 1910 után pedig a Nemzeti Munkapárt kereteibe.

A Néppárt Rakovszky István nevével fémjelezhető csoportja az 1906 utáni korszakban kezdett nagyobb befolyást szerezni a nagygyűléseken, ahol változatos eszközökkel, például a Népszövetség szervezésével igyekezett olyan intézményi hálót és támogatói kört kiépíteni, amelyet politikai céljaira is felhasználhatott. Az 1910-es választásokon bekövetkezett bukás stratégiájának megváltoztatására ösztönözte a pártot. A korábbi csöndes építkezés, a társadalmi szervezetek létrehozása helyett a Néppárt saját, országos szervezetének kiépítése vált prioritássá. A politizáló katolikusok harmadik jelentős csoportja, a függetlenségiiek sokáig szintén háttérbe szorultak, és igazán erőteljesen csak 1910-től, Apponyi Albertnek köszönhetően jelentek meg a nagygyűlések programján.

A három irányzat közötti összekötő kapcsot elsősorban a modernitás elutasítása, az antiklerikalizmus, a liberalizmus és a szociáldemokrata eszmék elvetése jelentette. A korszak végéhez közeledve egyre nagyobb hangsúllyal jelent meg az a felismerés, miszerint a katolikusok önmagukban képtelenek lesznek megakadályozni a progresszív szellemi áramlatok és az elvilágiasodás további terjedését. Ezért már a protestánsokkal való összefogás, az ateizmussal szembeni „keresztény egységfront” gondolatának csírái is megjelentek, ám ez csak később, 1920 után tett szert nagy jelentőségre.

¹²⁰ *Alkotmány*, 1911. november 14. 15–16. p.

¹²¹ *Alkotmány*, 1913. november 12. 15. p.

